

В статье анализируются транспозитивные слова, которые использовались в лирической поэзии народного поэта Узбекистана Усмона Азима.

The author of the article analyzes the aspects of transformation as a result of speech economy of transpositive words, which were used in the language of lyrical poetry of the national poet of Uzbekistan Usmon Azim.

И.ЮСУПОВ ЛИРИКАСЫНДА ТУҰЫЛҒАН ЖЕР ТЕМАСЫ
Ж.О.Каниязова - *филология илимлери бойынша философия докторы*
Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сұзлар: лирика, кұшиқ, образ, лирик қахрамон, кушлар образи, символ, жанр, бадийи шакл.

Ключевые слова: лирика, стих, образ, лирический герой, образ птицы, символ, жанр, художественная форма.

Key words: lyrics, poems, image, lyrical hero, image of a bird, symbol, genre, artistic form.

Шайыр И.Юсупов лирикасындағы тийкарғы темалардың бири – шайырдың туылған жер хаққындағы қосықлары болып, бул темада ең дәслеп 1940-жыллары «Ұатан» қосығын жазады. Ұатан хаққындағы қосықлары, сондай-ақ хәр бир қосығында туылған жерге сүйиспеншилик сезимлериниң сәулелениуи шайыр лирикасының тийкарғы өзгешеликлеринен бири деп карасақ болады. Шайыр қайсы темада, қандай жанрда шығарма жаратса да, өзи туылған үлке турмысы, өз халқының тарийхы хәм бүгини менен тығыз байланыстырады. Шайырдың хәр қыйлы жыллары баспадан шыққан қосықлар топламларының хәр биринде ұатан, туылған жер, ел-халық темасындағы қосықлары бар. Соңғы дәуирде бул темадағы қосықлары жәмлестирилип, «Ұатан мухаббаты» (2016) деген атамада қосықлар топламы баспадан шықты.

Шайыр инсанның кеўлиндеги пәк сезимлерди өткир лиризм менен жеткерген. Қосықларын оқығанда, сөйлеп жүрип тил үйреткен, ес билдирип адам еткен, усы күнлерге жеткерген, туғылып - өскен ауылын, қәдирдан босаған, алтын уяң – шаңарағың, ата-ана, дос – яраның, бәрше-бәршеси көз алдыңа елеслейди. Қосықта лирикалық қахарманның кеўил толғаныслары хәр қандай оқыушының да жүрегин толқытпай қоймайды.

Туғыласаң десе маған жүз ирет,

Тек те усы жерде туғылар едим.

Жалаң аяқ май топырақты шаңғытып,

Барлық соқпағыннан жуғырар едим [6:79]

Мине, шайырдың туылған жерди көклерге көтерийуши усындай романтикаға толы қатарлары да жағымлы, олардың барлығы киндик қан тамған топыраққа болған шексиз ықлас пенен ынтықлықтан туылған ойлар екенлиги белгили.

Шайырдың поэзиясынан орын алған айырым қосықлар бар. Оларда шайыр бирде-бир «Ұатан» сөзин ислетпестен, «ұатан» хәм туылған жерге мухаббат идеясын береди. Мысал ретинде шайырдың «Тийме оған» қосығын алып қарайық. Қосық тийкарынан, дидактикалық лириканың үлгисинде жазылған. Қосықтың мазмунына көре бир жас бала жерде ийреңлеп баратырған жыланды урмақшы болғанда лирикалық қахарман:

Тийме бала жыланға

Ийреңлеп баратырған

Жасау ушын булманда

Олдағы жаратылған.

Сениң ауылың болса,

Оның да Ұатаны бул

Ақсардың арасында

Хәз етип жатады бул...[7:77]

деп айта келип, хәттеки, жыланда да туылған жерге деген мухаббат бар деп жырлайды. Шайыр бул қосығында бир қанша прозаизмге берилсе де, өз киндик қаны тамған жерин айрықша сүйиспеншилик пафос пенен жырлайды.

Оқыу я пайда қуып

Кетерсең ер жеткенде

Ал, ол усында туғып

Өледи усы жерде...[7:77]

деген қатарларда болса туылған жерге деген садықлық сезимлери сәулеленеди.

Мысалы, Ұатан темасының қуслар образы арқалы ашып берилиуин алып қарайық. Шайыр «пошша торғай», «хәкке», «байыулы» сыяқлы қуслар образында Ұатанға садықлық, Ұатанды сүйийушилик сезимлерин бере алған. Себеби, бул қуслар образы теманы анық, тәсиршен, образлы етип жырлауға хызмет етеди. «Пошша торғай» қосығында:

Сайра, достым, әл хаўада пыр-пырлап,

Саз бенен сәубетсиз дәуран болды ма,

Сен көкте, мен жерде буншелли шырлап

Сүймегеннен соннан Ұатан болды ма?! [5:17]

Әдетте, пошша торғай өзи бир муштай ғана, жүдә нәзик болған қустың кишкене бир түри. Енди усы кишкене ғана қустың, кишкене ғана жүрегине дүньяларға татырлық, инсаниятқа үлги боларлық шексиз Ұатан мухаббатын жайғастыра алған. Өйткени, пошша торғай диң хаўаға көтерилип шыр-пыр болып, жән-тәни менен үзликсиз сайрап турар. Соншелли тоқтаусыз хәм күйип-писип сайрағанлықтан базада жүреги жарылып кетип набыт болып та қалар екен. Ол бийкарға сайрағаны жоқ, Ұатан ушын, туылған жер ушын сайрады. Күйип жанып сайрады. Бизде, Ұатан ушын күйип-жанып сүймесек, хызметинде демимиздиң соңына шекем тақ турмасақ оннан Ұатан болар ма? деген идеяны кишкене қус-пошша торғай образы арқалы аңлатпақшыдай.

Буннан басқа шайырдың «Кегейли бойында» деп аталған қосығында да Ұатанға садықлық идеясын «хәкке» образы арқалы береди:

Қайсы бир қус излеп көлденең бахтын,

Кетсе-кетербесин қызыл қыяға.

Аш-тоғына көнип сен усы жақтың,

Кесте тигип отыра бер уяда...[5:17]

Мусылман халықларының түсинигинде «хәкке» унамсыз қус образы сыпатында сәулеленеди. Бул хаққында бир қанша фольклорлық шығармалар: эпсаналар, ертеклер дөретилген. Оған көре бир күни пайғамбар Мухаммед алайхиссалам жаўдан қашып киятырып беркиниўге жер таппай киятырғанында алдынан үлкен терек шығады. Пайғамбар сол теректиң түбине кеўегине кирип жасырынып алады. Лекин пайғамбардың шекпениниң бир ушы теректиң сыртында қысылып қалып еди. Сонда хәкке келип буны шоқып, тартып изинен келген жаўларға бул жерде бир нәрсе бар деп айтып береди. Жаўлар пайғамбарды тутып алады хәм буннан гәзеппленген пайғамбар хәккени «илая аузыңнан туўғайсаң»- деп гарғайды. Соннан бери хәкке гарғыс алған қус есапланған. Бирақ, И.Юсупов хәкке образын жаратыўда өзгеше жол тутар. Оған басқаша көз қарастан қарап, унамлы баха береди. Әлемде қанша қуслар бар. Бирақ, олар ўақыт өтиуи менен гөззал үлкелерге, жыллы жақларға ушып кетеди. Ал, хәкке қыстың қанша сууық күнлерин басынан кеширсе де өз Ұатанының барына көнип мәңги жасайды. Бул қосықта хәкке образы садықлық хәм

сабырлылықтың символы. Бул қосықтардағы шайырдың шеберлигі, қосықты мәзі көтеріңки, курғақ, сыйқағы шыққан қатарларға сөзлерге емес, ал деталастырады.

Шайыр поэзиясындағы усы темадағы қосықтары хақында профессор Қ.Жарымбетов былай жазады: «Ұатан темасын шайқымлы, дәмдебели кызыл сөзлер менен емес, ал кишкене бөлекшелер, затлық сүүретлеулер менен ашып беріуді қарақалпақ әдебиятында стиллик өзгешелик, стиллик бағдар сыпатында И.Юсупов баслап берди. Оның көплеген қосықтарында туылған жер, Ұатан темасы өзлеримиз ескере бермейтуғын, Ұатан деп есапламайтуғын кишкене бир белгилер, затлар, деталлар арқалы кеуілге конымлы, жүрекке жағымлы етип жырланады. Мысалы, пошша торғай, қырғауыл, тыррыулаған тырналар, кублаға қарай ғаңқылдап ушып баратырған ғазлар, шықылықлаған хәкке, самал менен шайқатылған саулатлы қаратал, қолларын жайып ербейген сексеуіл, сарғайған сахра хәм т.б. жанлы, жансыз затлардың қурастырып, бир пүтін Ұатан түсинигин пайда етиу қарақалпақ әдебиятында үлкен поэтикалық жаңалық болды» [1:4].

Шайырдың «Байыұлы» қосығын алып қарайық. Қосықта Ұатан сүйіушилиік, оған садақлық байыұлы образы арқалы бериледи. Қосық жети шуұмактан ибарат болып, дәслепки шуұмақтары халық ауызеки дөретпелеріндеги байыұлы хақындағы әпсананы еске салады:

Растан сен байдың улы болдың ба
Ата-анаңнан жаслай жетим қалдың ба,
Өгей шешен саған дөхмет салды ма
Неден жаман атлы болдың байыұлы? [7:78]

Енди байыұлы хақындағы фольклорлық сюжетке дыққат қаратайық: Онда бир байдың бир улы хәм бир кызы болыпты. Олар жүдә ерке болып ер жетипти. Ата-анасы тәртіпке шақырып бақырса да олар буны дурыс түсинбей үйинен безип кеткиси келетуғын болады. Бир күни екеуі аулақта «өз ауанымызға кетсек, қус болып пәрүаз етсек» -деп гүңиренеди. Буны еситип әкеси ғәзеп пенен «үйден де безгилерің келди ме, хә мурады хасыл болғырлар!» - деп айтып салады. Сол мәхәл үйдің ишин кара түтин қаппап, байдың перзентлериниң орнына көримсиз қос қус пайда болады хәм олар узақларға пыр-пырлар ушып кетеди [3:87]. Қосық, мине усы ўақыя менен басланады. Бирақ шайыр фольклорлық сюжетти қайта ислеп, оған жаңа мазмун берип, дәуірдің проблемасын сәулендиреди. Қосық өткен әсирдің сексенінши жыллары дөретилген. Сол ўақытлары мәмлекетлик сиясатта бир тегислик бузылып, қайта қурыў басланған жыллар еди. Арал теңизи қурып, экологиялық жағдай жүзеге келип атырған еди. Халық суўсызлықтан қыйнала баслайды, тәбият пүткіллей өзгериіп, инсан өмирине күшли тәсир ете баслайды. Қосықта шайыр халық арасындағы ырымға бола байыұлыға мүрәжат етип, алдындағы апатшылық хақында шақырық салады:

Накыл бар: «Жер қатты, аспаны узақ»,
Көшпеймиз бе деген үмит бар бирақ,
Тамбасына шығып бақыр, қаттырақ,

Бәлким, сениң даўысың жетер байыұлы.

Бунда шайырдың байыұлы образын таңлауда үлкен мәни бар. Өйткени, байыұлылар бағы-хәрем, гүлленген мәменлерде емес, ал халық таслап кеткен гөне журтта жасайды. Халыққа ата журтын таслап кетпеуді нәсиятлайды.

Шайырдың ұатан хақындағы қосықтары жанрлық жақтан хәр қыйлы болып келеди. Бул мазмунды беріуде шығыс әдебиятындағы мухаммес формасын («Ұатан»), халық фольклорындағы жыр үлгисин («Ауыл, ауыл»), төртликлерди, дәстүрий төрт қатарлы қосық формасын, сегизликлер, қысса жанрын таңлайды. Шайырдың мазмунға сай форма таңлаудағы изленислери жүдә сәтти шығып, оқыўшы кеулин уялап алады.

Солай етип, шайырдың хәр бир қосықтар топламында ел-халық, ұатан хақында жаңаша мазмун хәм формада жаратылған көркем шығармалары орын алған. Олар арасында шайырдың туўған ели – Шымбай, өз ауылы айрықша йош пенен жырланады.

И.Юсупов лирикасында Шымбай темасы хақында сөз етер екенбиз, оның «Тал болыпты таллары», «Шымбайдың» (1954), «Шымбай жолларында», «Кегейли» (1956), «Таллы жағыстағы еске түсириулер» (1969), «Ұатан» (1963), «Қара тал» (1955), «Туўған жер» (Шымбайға, 1961-1966), «Ауылым», «Ауылымның ғаррыларын сүйемен», «Ауыл, ауыл» (1981), «Төк тауындағы ойлар» (1992-93) қосықтары менен бир қатар сатиралық, юморлық қосықтары есапланған «Пайдакүнем Өмирбек», «Өмирбек лаққы», «Өмирбек мешитте», «Өмирбек хәм ийшан», «Өмирбек хәм Ережеп тентек» шығармалары дыққатымызды тартады. Тиккелей Шымбай темасына арналған қосықтары көпшиликти қурамайды, лекин шайыр хәр бир қосығында өз туўылған ауылын еске алып өтеди. Оларда образлық сүүретлеу арқалы, яғный ауыл тәбиятын хәм кара тал, ана образлары тымсалында Шымбай тәрийпин беріу – өз туўған жерин сүүретлеу шайырға тән айрықша өзгешелик болып табылады.

Шайырдың Шымбай темасындағы қосықтарының мазмунына қарай үшке бөлип қараўға болады:

- 1.Тәрийп қосықтары
- 2.Публицистикалық қосықтар
- 3.Юмор-сатиралық қосықтары

Тәрийп жанрының талапларына бола жазылған қосықтары «Шымбайдың» (1954), «Кегейли» (1955), «Туўған жер» (Шымбайға 1961-66) болып, оларда шайыр конкрет жер, қаланың тәрийпин береді. Мысалы, «Шымбайдың» (1954) қосығы тәрийп жанрында жазылған болып, бул қосық шайыр Қазы Мәулік баззларын еслетеди. Жәми төрт шуұмактан ибарат болып, «Шымбай» намасының ырғағына салып жазылған.

Ал «Кегейли» қосығында болса елге белгилі Кегейли каналы бойын тәрийплейди, сол арқалы шайыр өз өтмишин еске түсиреди, туўған жерге сағынышын, сүйиушилиік сезимлерин береді:

Бәлент ырашыңа мен миндим тағы,
Қандай ысық туўған жердің қушағы!
Мунарланған терек, мийўалы бағы,
Бахытлы ауылымның сәни Кегейли.
Күншығарың Тағжап, батысың Аршан,
Ақ алтын мөканы қай жерге барсаң.
Жүз жап, мың салмадан хағлап ағарсаң,
Сонда да тартылмас суўың, Кегейли.

Шайырдың «Шымбайдың», «Кегейли» қосықтары классикалық әдебиеттағы тәрийп жанрының талаптарына сай жазылған хәм қосықлардың атамалары да олардағы қолланылған редифлер менен жазылған.

Ал «Туўған жер» (Шымбайға, 1961-1966) қосығында болса, лирикалық қахарманның өзи туўылған ауылына барғандағы балалығын еске түсириулері арқалы

сағынышын, сүйинишин, оған ынтықлығын, өз тәгди-рин оған байлап, келешекке жол алғанлығын көтеринки руўхта сүўретлейди. Қосық жазылуы стили бойынша фольклордағы шубыртпалы жыр үлгисин еске түсире-ди, бірақ онда трагизм емес, ал лирикалық қахарман-ның кеўил дүңьасынан атлығып шыққан куўанышлы сезимлерин, шадлы мәўритлерин жеткеріўде бул фор-ма жүдә сәтлі шыққан.

Сәлем, туўған топырағым!

Аймалаған Сен аямсаң,

Таллы жағыссы саямсаң.

Мен қус болсам, сен уямсаң,

Аўзымдағы мәргиямсаң,

Анам, Шымбайымсаң мениң

Ким сағынбас туўған жерин!

Киндик қаным тамған жерим,

Аманбысаң аўыл-елим!

қатарларында көтеринки кейпийттағы лирикалық қахарманның халаты көз алдымызға елеслейди. Шайыр қосықта Шымбай, қарақалпақ тарийхындағы, балалық дәуириндегі ядта мөрленип қалғанларын еске алады. Лирикалық қахарман қыялында аўылдың тәбиятына жан киргендей, оны сағынып қалғандай сезиледи хәм шайыр бул моментлерди шеберлик пенен қағазға түсире алады:

Таллар тик аяқтан басып,

Жол бойында қатарласып,

«Шайырым!» деп жабырласып,

Қалар ырғалып изимде,

Кеўлим толар хош сезимге.

Қайдан бул сезимнің хаслы?

Куўанғаннан көзим жаслы.

Кеўлимде бир бәхәр паслы

Жайғандай гүл жапырағын,

Профессор Қ.Жәрімбетов публицистикалық қосықты «сәулелендіретуғын объектине қарай адамда хәр қыйлы эстетикалық сезимлерди: көтеринки, гөззал, қайғылы, жеркенишли, ғәзепли сезимлерди оятыуы мүмкин. ...публицистикалық қасийетлер хәм көркем-эстетикалық сезимлер шығармадағы лирикалық қахарманның руўхый кейпийтлары, дағдарыслары, наразылықлары арқалы бериледи» [2:82]. Шайырдың аўылы хәкқында жазылған қосықларда конкрет күннің әхмийетли талаплары, аўыллас жораларының минез-кулқы, аўылдың өзине тән дәстүрлери, жекке өмирине тийисли ўақыялар публицистикалық бағытта реал сүўретленеди. «Таллы жағыстағы еске түсириўлер» (1969), «Қара тал» (1955), «Аўылым», «Аўылымның ғаррыларын сүйемен», «Аўыл, аўыл» (1981), «Төк тауындағы ойлар» қосықлары усындай публицистикалық сыпатларға ийе.

Ал шайырдың және бир «Мен қалада оқығанда» деген қосығында жоқарыдағы жазылған ўақыттан көп жыллар өткен соң да, перзент Ытан топырағын өз анасы менен тығыз байланыстырғанлығын көриўимиз тәбийий болса керек. Ондағы мына қатарлар оғада тәсирли:

Сабақтан кеш шығар едик,

Мен қалада оқығанда.

Күн бата аўылдан келип,

Күтер еди анам сонда.

Енди базда машиналы,

Өтсем зуўлап сол қарадан.

Желбиреп «ақ орамалы»,

Мени күтип турар анам.

Хәм төбемди көрген сайын,

Куўанып қол былғағандай,

«Шаршадан-аў, айнанайын!»

Деп басымнан сыйпағандай.[5:25]

Қосық қатарлары усындай шынлығы, ҳадаллығы менен лирик қахарманның өз анасы менен бирге киндик қаны тамған туўған жерге болған ынтықлық

сезимлерин оқыўшыға тәсирли жеткерип тур.

Ытан дегенде шайыр тәрәпинен ең дәслеп өзін әткөншекке салып тербеткен қара талын еслеўи, сол «қара тал» образының бир пүтин символикалық көриниске айланыўи әдебиятшыларымыз тәрәпинен бурыннан айтылып киятыр. Сондай-ақ, Ытанды ең дәслеп өз аўылы деп түсиниўи де тәбийий қубылыс екенлиги анық. Сонлықтан да шайыр «Аўыл-аўыл!» деген қосығында өз киндик қаны тамған жерин айрықша сүйиспеншилик пенен жырлайды, оның бүгинги машқалаларын ортаға қояды, аўылласларын заманағөйликке шақырады:

Үлкен шәхәр арқасында,

Қалың терек арасында,

Елеспесиз бир аўыл бар,

Кегейлиниң жағасында.

«Туўған жерим» деген сөздің,

Мәни берип пайқасына,

Қояр едим жулдыз етип,

Аспандағы ай қасына....[5:83]

Мине, шайырдың туўылған жерди көклерге көтериўши усындай романтикаға толы қатарлары жүдә шебер берилген. Булардың барлығы киндик қаны тамған топыраққа болған шексиз ықлас пенен ынтық-лықтан туўылған ойлар екенлиги сезилип турады.

«Қосық – халыққа, заманға хызмет етиў, заманласларынның кеўил күйин, қайғы-дәртин, арзыў-әрманларын жырлаў арқалы адамгершилик сезимлерди улығлаў, адамның ишки руўхый халатын, тәбият гөззаллығын сүўретлеў арқалы өз мақсетине ериседи, өз заманласларынның кеўлине жағыў, жүрегине жол табыў – шайыр ушын ең азаплы хәм әдиўли ис» [8] -деп жазады шайыр. Хәкыйқатында да, шайыр поэзиясы кеўиллерден орын алған, тематикасы кең, турмыс тәшўишлерин сәўлелендирип, инсан сезимлерине қозғаў салады. Әсиресе, шайырдың туўылған жер хәкқында жазылған қосықларынан «Аўыл, аўыл» қосығы айрықша тәсир қалдырады. Шайыр өз туўылған аўылына сағынышын бере отырып, қурғақ, көтеринки мақтаў сөзлер менен тәрипләуден өзін тыяды. Қосықта жас баланың балалық дәуиринен елеслери арқалы ўатанға болған инсан сезимлерин сәўлелендирген, бул қатарларды оқыған оқыўшы қандай да бир илаҳий сезимлерге бериледи. Ал қосықтағы шайырдың нийети тек ғана туўылған жер тәрийпин беріў емес екенлигин кейинги бөлимлерин оқыў арқалы түсинемиз. Шайыр өз елинің адамларының пейли-ығбалын, миллий психологиясын, характерин беріўге умтылады. Хәр бир қосығында дәуирлик проблемаларды сәўлелендириў-шайырдың тийкарғы нийети. Шайыр И.Юсупов та бул қосығында өз дәуиринің проблемаларын сәўлелендиреди. Қосық идея-тематикасы жағынан рус шайыры А.С.Пушкиннің «Аўыл» қосығы менен үнлес келеди. Мысалы, А.С.Пушкин де қосығында аўыл тәбиятының сүўретин сызады:

Мен сенликпен: мынаў салқын саялы бақты

Сүйемен хәм гүллериннің сулыў жамалын.

Көк ийисли гүдшеклерди, жасыл отлақты,

Путалықта сылдыраған жылға-сайларын.

Көз алдымнан жылжып өтер жанлы сүўретлер:

Еки көк көл көлбеп жатар ойпатлық бетте,

Ағараңлар балықшының желқомы онда.

Көл артында төбешиклер хәм егислик жер.

Пада отлар пишенликте суў жағасында.

Көз ушында шашаў салған жайлар көринер,

Түтеп атқан түтинлик хәм қанатлы қараз,

Қайда барсаң еңбек, сабыр қанаатқа саз.[4:10].

Ал, буннан кейин шайыр өз жасаған жәмийеттеги хәўиж алған иллетлерди (арсызлық, көргенсизлик, наданлық, заңсыз хәм мийримсиз жабайы паңлықты, тас баўыр жер ийесин, гүлдей нәўше қызлардың үмитин сөндирген тәртип - интизамды, билимсизликти) сынға

алады.

Шайыр И.Юсупов та «Аўыл, аўыл» қосығында жәмийетлик, саясий, социаллық, гуманистлик проблемаларды қозғап, олар туўралы лирикалық қахарманның ой пикирлерин эмоционал түрде береді. Қарақалпақ халқына тән миллий өзгешеліктер: бир-бирин басқылаў, ҳәзиллесіў, лақап қойыў, мийман күтиў сыяқлы үрп-әдет, дәстүрлері шебер сүүретленген.

Сақла, кудай! Қарақалпақтың
Басқы деген бәлесинен!
Гәптиң бундай астарлысын,
Мәдделисин, дастарлысын;
Хәзил сөздің көп қырлысын,
Гүләңгирдей тепкирлисін;
Ийик жонса гәррексидей,
Дүрбеze боп шығатуғын,
Шыбын тутқан өрмекшидей,
Қумырысқаға талатыўын;
Сөз цехының шеберлигин;
Толқын болып жүгиретин
Күлкінің бул күдиретин—
Жоқ шығар деп ойлайман мен
Бул аўылдан басқа жерде:
Күлкі журты—Габрово,

Әдебиетлар

1. Жәрімбетов Қ. Мәңги булақ. –Хәзирги қарақалпақ филологиясының әҳмийетли мәселелери. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 2019.
2. Жәрімбетов Қ. XIX әсир қарақалпақ лирикасының жанрлық қәсийетлери хәм раўажланыў тарийхы. –Нөкис: «Билим», 2004.
3. Қарақалпақ фольклоры, 77–78 том. –Нөкис: «Илим», 2014.
4. Пушкин А.С. И.Юсупов аўдармасы. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1985.
5. Юсупов И. Таңламалы шығармалары . I том. –Нөкис: «Билим», 2018.
6. Юсупов И. Беглиғиңди бузба сен. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1995.
7. Юсупов И. Өмир саған ашықпан. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1999.
8. Юсупов И. Таңламалы шығармаларының еки томлығы. I том. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1992.

РЕЗЮМЕ

Мақолада қарақалпақ шоири И.Юсупов лирик асарлари тадқиқ этилади. Мақола муаллифи шоирнинг ватан мавзусида ёзилган лирик асарларига хос поэтик хусусиятлари ва жанрий изланишлари, образлар тизимини таҳлилга тартади. Шоирнинг ватан мавзусини ёритишдаги ўзига хос услуби, маҳорати очиб берилади.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются лирические произведения каракалпакского поэта И.Юсупова. Автор статьи анализирует систему поэтических особенностей и жанроведения, образы, характерные для произведений поэта о родине. Раскрываются индивидуальный стиль и мастерство поэта в повествовании темы Родины.

SUMMARY

The article deals with the lyrical works of the Karakalpak poet I.Yusupov. The author analyzes the system of poetic peculiarities and genre studies, images, typical to the poet's writings on the homeland. The poet's individual style and skill in narrating the theme of Motherland have been revealed.

УДК: 398.831

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ЖАҢАДӘРҢА ДӘҮИРИНЕ БАЙЛАНЫСЛЫ ТАРИЙХЫЙ ЖЫРЛАРЫ

(Тауелибай қарақалпақтары материаллары мысалында)

Е.Е.Қанаатов – таяныш докторант

Әжсинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Калит сўзлар: Тарихий онг, Тауелибай қарақалпақлари, Жанадарё, халқ шеърляти, термишлер.

Ключевые слова: Историческое сознание, тауелибайские каракалпаки, Джанадарья, народная поэзия, термишлы.

Key words: Historical consciousness, Taelibai Karakalpaks, Janadarya, folk poetry, termishes.

Халық аўызеки дәрәтпелери ишинде тарийхый жырлар халықтың өтмишиниң айнасы. Әлбетте, бул – тарийхый сананың жемиси. Тарийхый жырлар, тарийхый қосықлар тарийхый ўақыяны анық бере алмаса да, онда өтмиштеги белгилер бир дәуирдің яки қандайдур бир ўақыяның жуқналары, елеслери сақланып қалған болады.

«Тарийхый қосықлардан байқалатуғын тийкарғы айырмашылық – бунда тарийхый болған ўақыяның ўақыты, себеби, журтшылықтың жағдайы, халықтың соған болған көзқарасы тарийхый ҳақықатлық турғысынан көрсетиледи. Жер-суў атамалары, адам атлары сол тарийхый фактлерге сүйенилипп алынады» деген еди қазақ халық қосықларын изертлеген илимпаз Б.Ұахатов [8:263].

Қарақалпақ халқы – Орайлық Азиядағы әйемги этнослардың бири сыпатында қаншама тарийхый жолларды басып өтті, қанша тарийхый дәуірлерди

Аты шыққан Ақшәхәрде...[8:35]

Қосық лирикалық қахарманның туўылған аўылының ертеңги күни, келешегі ҳаққындағы ой-қияллары менен жуўмақланады. Лирикалық қахарман аўылының еле де гүлленип, жайнап-жаснаған турмысын көргиси келеди. Жәмийетте ңызамсызлық, мүлктиң қараўсылығы, инсанлардың тәғдирине бийпәрўалығы лирикалық қахарманды тәшўишлендиреди. «Аўыл, аўыл!» қосығы – бул медитативлик лирика.

Шайырдың және бир қосықлары Шымбай әпсаналары тийкарында жазылып, онда аты әпсанаға айланған Өмирбек лаққының күлкили сөзлери тийкарында жазылған шығармалары есапланады. Бул қосықларында Өмирбек лаққыға байланыслы халық арасындағы анекдотлары тийкарында, тилге шешенлигинен басқа қолынан ис келмейтуғын Өмирбектиң басынан кеширгенлери поэзия тили менен бериледи. Қосық 1962-жылы жазылған.

Жуўмақлап айтқанда, шайырдың қосықларында ўатан, туўылған жерге болған муҳаббети өз туўылып өскен Шымбай елаты, Таллы жағыс образы арқалы сәўлелендирилгенин аңлаймыз, дерлик көпшилик қосықларында шайыр туўылған жер темасын символикалық сүүретлеўлер арқалы сүүретлейди.